

ÉRTEKEZÉSEK

A FILOZÓFIA ÉS TÁRSADALMI TUDOMÁNYOK
KÖRÉBŐL
A M. T. AKADÉMIA II. OSZTÁLYÁNAK RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI
DR. LUKINICH IMRE
OSZTÁLYTITKÁR

V. KÖTET — 6. SZÁM.

LOGIKÁK ÉS LOGIKA

ÍRTA
SCHÜTZ ANTAL
RENDES TAG

Felolvasatott a II. osztály 1939. december 18-án tartott ülésén

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
BUDAPEST, 1941

149

Értekezések a filozófiai és társadalmi tudományok köréből.

I. kötet. (1911—1916). 1—9. szám.

1. Pauler Ákos: A logikai alapelvek elméletéhez. — 2. Medveczky Frigyes: A római stoicismus társadalmi elméletei. — 3. Kmoskó Mihály: Az emberiség első frott szabadságlevele. — 4. Balogh Artúr: Konstant Benjámín és az alkotmányos állam tana. — 5. Pauler Ákos: A fogalom problémája a tiszta logikában. — 6. Földes Béla: A nemzetközi kereskedelem elméletéhez. — 7. Csekey István: A magyar pragmatica sanctio frott eredetijéről. — 8. Fellner Frigyes: Ausztria és Magyarország nemzeti jövödelme. — 9. Angyal Pál: A visszaható erő az anyagi büntetőjogban.

II. kötet (1917—1927). 1—10. szám.

1. Buday László: Népünk halandósági viszonyai. — 2. Magyar Gyéza: A nemzetközi bíraskodás a magyar jogban. — 3. Földes Béla: Ricardo, különös tekintettel a háborús közgazdaság kérdéseire. — 4. Finkey Ferenc: Büntetés és nevelés. — 5. Székely István: Az apokaliptika a világirodalomban. — 6. Varga Béla: A logikai érték problémája és kialakulásának története. — 7. Buday László: A statisztika munkaköre. — 8. Dékány István: Tudományelméleti alapok a társadalomtudományokban. — 9. Sallé Tivadar: Kőrösy József hatása a statisztika fejlődésére. — 10. Pauler Ákos: Anaxagoras Istenbizonyítéka.

III. kötet. (1927—1931). 1—12. szám.

1. Finkey Ferenc: A politikai cselekmények és a büntető-törvénykönyv. — 2. Illés József: Hajnik Imre és a magyar jogtörténet. — Navratil Ákos: Régi igazságok és új elméletek a közgazdaságtanban. — 4. Varga Béla: A subsistentia fajtái. — 5. Bartók György: A rendszere filozófiai vizsgálata. — 6. Vinkler János: Az igazság a polgári perben. —

LOGIKÁK ÉS LOGIKA

ÍRTA

SCHÜTZ ANTAL

RENDES TAG

SZÉKFOGLALÓ

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

BUDAPEST, 1941

LOGIKÁK ÉS LOGIKA.

ELSŐ FEJEZET.

A polilogizmus genezise és jelentősége.

1. Kant a logikáról kiállítja azt a bizonyítványt, hogy az igazi tudomány biztos útját járja. Aristoteles óta nem kellett egy lépést sem hátrálnia ; igaz, előre sem tett egy lépést sem.¹ Egy századon keresztül ez a kijelentés hányódott-vetődött a bölcselek rostáján. Bírálgatták és igazították : Hogy mégis csak haladt az, nem is egy lépést ; visszakoznia is kellett egyben-másban. De abban megegyeztek és visszhangozták a százados meggyőződést, hogy az aristotelesi logika törzse, nevezetesen a szillogisztikája időállóan bizonyult ; a tudós viták, vélemények, rendszerek forgatagában az egyetlen szilárd pont és útmutató. *Egy* a logika, és Aristoteles annak atyja : ez volt a bölcseleknek, ezeknek a gyökeres különvéleményezőknek úgyszólván egyetlen közös hitvallása a múlt század végéig.

Azóta, kivált a huszas évek óta, különféle helyekről, különféle hangszereléssel, de meglepő egyértelműséggel jelentkezik egy ellenvélemény : Azok az elmeművek, melyek kifejezetten ismerést akarnak közvetíteni, tehát észből észhez szólnak, és nem egyszerűen csak költői vagy szónoki megnyilvánulások akarnak lenni, nem mind az aristotelesi logika szerint építik föl gondolatmeneteiket ; hanem több típus között oszlanak meg, melyeknek mindegyike jól megjellegezhető külön gondolati törvényszerűségnek hódol. Az aristotelesi logika

¹ Kant : *Kritik der reinen Vernunft*, Zweite Auflage 1789. p. VIII.

a tudományos igazság-megismerésnek nem kizárólagos elmélete és törvénykönyve, hanem az elméleti gondolkodásnak csak egy típusára jellemző és csak annak körében érvényes; nem a logika, hanem csak *egy* a vele egyenlő értékű és rangú logikák közül. Mindenesetre a legelterjedtebb, de a logikum birodalmában osztozik vele legalább egy,¹ vagy három,² vagy négy,³ vagy határozatlan, sőt éppenséggel tetszés szerinti számú.⁴ Nevezzük ezt az álláspontot *polilogizmusnak*, szemben az eddig uralkodó monologizmussal.

Ez tagadhatatlanul *új hang* az európai gondolat történetében. Nem egyszerűen harsz az aristotelesi logika ellen, aminőt minden kor szofistái és szkeptikusai folytattak. Elsőnek teljes határozottsággal Sextus Empiricus a Προσωπεϊων ὁποσὸς ὁσίων 21. könyvében a híres öt τροποί-ban igyekszik kimutatni, hogy az aristotelesi szillogisztika körben jár: föltételezi, amit le akar vezetni.⁵ Egészen más cézzal, de ugyanide torkollanak a középkori antidialektikusok, akik Tours-i Berengárnak és társainak minden hitet szétmaró racionalizmusa ellen arra a «gyökeres» megoldásra fanyalodtak, hogy a logika törvényei, nevezetesen az ellenmondás-elve, nem érvényesek az isteni mindenhatóság számára; tehát nem szabad pl. azt állítani, hogy Isten nem tudja meg nem történné tenni, ami megtörtént. Így tanított főként Damjáni Szent Péter.⁶ Ennek a mérő jámborság sugallta állásfoglalásnak végzetes, sőt végelemzésben istentelen következménye, hogy kétféle igazság van, egy a teremtmény szá-

¹ H. B. Smith: *Nonaristotelian Logic* 1919.

² E. Wechsler: *Die Generation als Jugendreihe und ihr Kampf um die Denkform* 1930.

³ H. Lohseing: *Denkformen* 1928.

⁴ E. Ziesel: *Das Anrechnungproblem. Ein philosophischer Versuch über das Gesetz der grossen Zahlen und die Induktion*. 1916. p. 142 ss. — Ugyanígy F. Kröner: *Die Anarchie der philosophischen Systeme* 1929, p. 46 ss.

⁵ Késő utódja és föllelevenítője Nottesholmi Agrippa: *Declamatio de vanitate et incertitudine scientiarum* 1527, mely az egész Aristotelest, logikáját is, maró szatírával önti le.

⁶ Petrus Damiani: *De divina omnipotentia in reparatione corruptae et factis iniectis reddendis* 1067.

mára és egy egészen más az Isten számára. Ezt a következtetést először Ockham Vilmos¹ vonta le, hittudományos dichologizmus alakjában: Isten más logikai és más erkölcsi törvényeket adhatott volna, mint a most főmállókat; sőt ezeknek ellenmondó ellentétjét is kötelező törvényerőre emelhetette volna. De az antidialektikusok voltaképpen nem két logikát akarnak vallani, melyeknek egyike az ember számára érvényes, másika Isten számára, hanem kevésbbé szerencsés fogalmazásban csak annak a meggyőződésüknek akarnak kifejezést adni, hogy Isten az emberi elme fölött áll. De azért mégis futnak innen láthatatlan szálak a XX. század polilogistáihoz.

Még kevésbbé lehet a mai polilogizmus ősenek tekinteni azt a mozgalmat, mely csak olyan értelemben Aristoteles-ellenes, hogy sürgette a hagyományos logika gyökeres revízióját. A nagy harsonát tudvalevőleg Francis Bacon fújta *Instauratio Magna*-jában. Az aristotelesi Ὀργάνον-nal szemben *Novum Organum*-ot ígér; nem mintha a hagyományos logikát tévesnek tartaná, mint a szkeptikusok, hanem meddőnek látja: *Logica, quae nunc habetur, inutilis est ad inventionem scientiarum*. Az új ismerettartományokat nyitó logikát az inducióban látja, mely azóta hazajáró kísértete lett az angol bölcséletnek (míg Stuart Mill végre «állította»). Ebben a kritikában és programban Bacon-t századokkal megelőzte híres földije és névrokona, Rogerius Baco ferences (†1292 k.) — hasonló hozzá a nagy szólamokban és ígéretekben is, amivel mindkettőnél kínos ellentétben áll a pozitív tartalom kiáltó szegénysége.

De hogy mennyire a levegőben volt a hagyományos logikának a heurisztika irányában való kiegészítésének igénye, beszédesen igazolja Pierre de la Ramée *Institutiones dialecticae*-je 1572-ből. Ez az igény azóta nem nyugodott el és olyan nevekkel dícselkedhetik, mint Descartes és Leibniz, korunkban Sigwart és Wundt. Mindezek Kanttal szemben meg vannak győződve, hogy a logikának kell előretenni még nem egy

¹ Ockham: *Centiloquium theologicum* 1350 k. Tipikus renaissance módon folytatta Pietro Pomponazzi (†1524): *De immortalitate animae*.

lépést; de eszük ágában nincs azt gondolni, hogy ez a haladás más lehet, mint továbbépítés az aristotelesi alapon.

Ugyanebben a jegyben áll az a logikai eszmélés, mely fél-százados eszöndes tevékenység után a századforduló körül mozgalommá nőtt és olyan neveket vall magáénak, mint Russel és Whitehead, Couturat és Peano az egyik oldalon, a másikon Rickert, Cohen, Natorp, Schlick. Ez a mozgalom a legkülönbébb böleseleti álláspontokon és módszerekkel világítja meg és kutatja át a logikum egész területét és igyekszik szabatosan megjellegezni ennek a tartománynak sajátosságát. A különféle irányokat az eszmetörténeti fejlődés távlatába állítja Rieffert.¹ Egymásután kiemeli a történet árájából a nyelvi logikát, ahová különösképp Aristotelest is odasorozza, azután a tárgyit, nevezesen Mill tudományelméleti, Riehl és Natorp objektív, Dühring és Geysler ismeretelméleti logikáját, azután a tiszta logika összefoglaló neve alatt a matematizáló logikát Hamiltontól Hilbertig, Husserl, Meinong, Driesch tiszta formai logikáját, majd a normatív, a kanti transzcendentális, a szellemtudományi (Windelband, Rickert, Cohen) és a pszichologizáló (Brentano, Lotze, Baldwin) irányt. Azonban neki sem jut eszébe az irányoknak ebből a sokaságából a logikák sokaságára következtetni. Hisz kifejezetten és céltudatosan a logika egy eszméjéhez méri őket. A logika egysége nincs meg, de úthban van; a különféle irányok és alakulatok egy láthatatlan eszillag felé tartanak.

Sőt nem lehet a szó pontos értelmében polilogizmusnak minősíteni azt a jelentős megállapítást sem, melyet az újabbban annyira föllendült *etnopszichológiai* kutatás tett a primitívek szellemi alkotásainak vizsgálata során. Főként Lévy-Bruhl fáradt eredményesen azon, hogy annak rendje és módja

¹ J. B. Rieffert: *Logik. Eine Kritik an der Geschichte ihrer Idee* in: M. Dessoir: *Die Philosophie in ihren Einzelgebieten* 1925, p. 1—294. Az ő láthatatlan értékmérője B. Erdmann; míg a többszörös tudással és nagy elevenséggel író H. Scholz: *Geschichte der Logik* 1931 mindent a logicizmus mérlegébe tesz; ellenben F. Brunschädel: *Logik in: Baumeister—Schröter*, Handbuch der Philosophie I. 1934. a kanti transzcendentális dialektikában látja a logika célját és teljességét.

szerint kidolgozza a primitívek «logikáját». Ezt azonban ő maga prae-logikának minősíti, a tudományos logika ősenek.¹ Hoffmann is a Sokrates előtti bölesekéknél sajátos kezdetleges logikát talál ugyan, melyből azonban következetesen kifejlődött az aristotelesi logika.² Ugyanígy Stenzel is híres tanulmányában.³ Mindezeknél megjelenik ugyan egy az aristotelesitől eltérő logika gondolata, de kifejezetten mint kezdőfok, amely egyértelmű fejlődésben van az aristotelesi logika felé.

2. Lényegesen mást hirdet a polilogizmus. Nem előre lép és nem oldalt a hagyományos logika útján, hanem átlépi a határt és más országba visz. Leisegang, a polilogizmusnak legkifejezettebb szóvivője, az egyetlen, aki lényegesen továbbmegy a programadásnál, a maga álláspontját így jellemzi: «Csak komoly kísérletet kell tenni és kinyomozni azokat a gondolkodási törvényeket, melyeket vallanak történeti arányú személyiségek, olyan művekben, melyeket mi akárhányszor mint értelmetleneket elítélünk, akkor majd kitűnik, hogy gondolatszövések nem önkény és szeszély szerint foly, hanem ők is pontosan megfogalmazható szabályokhoz igazodnak, melyeknek rendszerét éppoly teljességgel lehet megalkotni, mint Aristotelesnek sikerült keresztülvinni az ő rendszerét. Ilyenformán aztán akárhányszor olyan gondolatformákat kapunk, melyek nem az azonosság, ellenmondás és kizárás elvét követik; és kapunk gondolatfűzéseket, melyek egészen másképp keletkeznek, mint logikai ítéletek szillogisztikus kapcsolatából. Kitűnik majd, hogy itt a gondolkodási törvényeknek nem merőben fokozati, hanem elvi különbözőségével van dolgunk; és azok a bölesek, kiknek elméje más struktúrát vall, mint a ma még általánosan uralkodó «tudományos» gondolkodás, olyan gondolattörvényeket követnek, melyeket éppúgy szabályokba lehet foglalni, mint a racionális logi-

¹ L. Lévy-Bruhl: *Les fonctions mentales dans les sociétés inférieures*, 6. kiad. 1922. Németül: *Das Denken der Naturvölker*, Ford. P. Friedländer 1926.

² E. Hoffmann: *Die Sprache und die archaische Logik* (Heidelberger Abhandlungen zur Philosophie und ihrer Geschichte) 1925.

³ J. Stenzel: *Zahl und Gestalt bei Platon und Aristoteles* 1933.

kát, melyet Kant befejezett egésznek tartott. Kitűnik majd, hogy nemcsak *egy* ilyen befejezett és fejlődéstelen logika van, a mienk, az aristotelesi, hanem több más is, ha logikán egyáltalán azoknak a gondolkodási törvényeknek összességét értjük, melyekhez köti magát egy embernek vagy embercsoportnak tudatos gondolkodása. Kitűnik majd az is, hogy más logika szükségkép más világnézetre visz... A manapság sokat emlegetett «világnézetek pszichológiája» mellé oda kell állítani a logikai gondolkodásnak különféle típusait is, melyekből a jellegzetes világnézeti alakulatok nem pszichológiailag, hanem logikailag és fenomenológiailag vezethetők le.» «Egyetemes érvényű gondolkodástörvények kódexe és az összes embereket egyformán kötelező, egyetlen logika nincsen; hanem amit mi logikának nevezünk, az csak egy külön eset a törvényszerű fogalom- és ítéletszövevények sokféle lehetőségei között.»¹

Leisegang ezután lehetőleg «tisztá» típusokon, gondos szövegelemzéssel, iparkodik kihüvelyezni az alapvető gondolkodásformákat vagy *logikákat*. Az elsőt az ő szellemében el lehet nevezni *körbenjáró*, gyűrűs logikának. Részletesen elemzett képviselői Herakleitos és Szent Pál; de idetartoznak általában a gnosztikusok és a misztikusok Eckhart mestertől J. Böhme-ig. Ennek a logikának fogalmai nem elvonatkozás, absztrakció eredményei, hanem az élet- és szellemfolyamatok lényeges állomásait jelölik meg: kezdet, közép, vég, sötétség, világosság, élet, halál. A fogalomhelyezés módja nem fölé- és alárendelés, hanem az átlós ellentét. Az ítélet ezeket a fogalmakat gyűrűkbe fűzi, és a bizonyítás abban áll, hogy a bizonyítandót beleiktatja a kész gondolatgyűrűbe, vagy a készülő gyűrű elemévé teszi (p. 60—135).

A második formának tiszta típusa Hegel; rokonságban vannak vele a romantikusok általában és Scottus Erigena. Ennek a *körkörös* logikának (Kreis von Kreisen) főjellemzőkét abban látja, hogy fogalmai nincsenek átlós ellentétben, mint a gyűrűs, illetőleg körbenjáró logikánál, hanem viszonyuk az egyes fogalomnak és a közvetlenül magasabb-

¹ Leisegang: *Denkformen* p. 3. és 9.

rendűnek dialektikai feszülése és csellengése (oszillálása). Az ítélet csak ennek a dialektikai feszülésnek és csellengésnek realizálása, és a következtetés nem más, mint az a dialektikai egymásután, mely az egésztől lepattantott ítéletet megint beiktatja az ő egészbe (p. 136—200).

A harmadik formának ezt a nevet adja: a *fogalmi gúla* logikája. Ezzel akarja megjellegeni a klasszikus logikát, melynek atyjául Platont ünnepli (Aristoteles, aki «lapos szellemével» messze elmarad a mester mögött, csak közvetítője; p. 229). Benne látja a görög elméleti szellem teljesülését. Nem esoda, ha Euklides nyomán a matematika is magiévé teszi. Böleselettörténetileg jelentős megállapítása, hogy legmonumentálisabb kiverődése a középkori Summa-k, és utolsó nagy architektusa — Kant (p. 201—292).

Leisegang ezután még terjedelmes vizsgálatot szán ennek a kérdésnek: Van-e jellegzetes logikája a tapasztalati-kísérleti világnézésnek, melynek úttörője és mintája Demokritos, és amelynek gondolattörténeti terméke szerinte a kanti antinomia-tan. Eredménye negatív. Ez a gondolkodási típus mindenestül beleilleszkedik a racionális, illetőleg gúla-logika kereteibe; jóllehet a végtelen, határtalan és véghetetlen fogalmainak kitermelésével az első csoport közelébe jut (p. 293—342). Az utolsó vizsgálat (p. 343—434) előszedi azokat a formákat, melyeket a gondolkodás a történelem folyamának földolgozására alkot, minők: a kezdethez visszakanyarodó kör, a haladást jelző egyenes, ezek kombinációi: a körforgás és a esigavonal, valamennyi a történelem útvonala. Szerinte ezek új logikai típust nem jellemeznek meg.

Tehát Leisegang voltaképpen három logikát tár föl, a körbenjárót, körköröst és gúlást; sőt kettőt, mert mint ő maga megállapítja (p. 293), struktúra dolgában az első és a második egészen közel járnak egymáshoz.

E. Wechssler,¹ neves romanista, Leisegang lelkes híve, a megismerésnek négy útját különbözteti meg; mindegyik-

¹ E. Wechssler: *Die Generation als Jugendreihe und ihr Kampf um die Denkform* 1930. p. 137—248 és *Esprit und Geist. Versuch einer Wesenskunde des Deutschen und Franzosen* 1927. p. 230.

nek megvan a saját gondolkodási törvénye.¹ Az első a kozmikus-organikus vagy misztikai gondolkodás, mely teljesen azonos Leisegang körbenjáró típusával. A negyedik a racionális-matematikai, mely azonos Leisegang gúlás logikájával. A harmadik a fizikai-matematikai forma, mely a minőségeket mennyiségekbe akarja oldani és Galilei óta uralkodóvá lett az európai szellem történetében. Láttuk, Leisegang ezt nem tekinti külön formának. A második Wechsler saját alkotása: a személyes-etikai, vagy a hősi gondolkodás formája, melynek görög képviselőit Platon-ban (akit Leisegang lényegesen másképp helyez) és Antisthenesben látja; a német területen ilyen Wolfram von Eschenbach, a gyakorlati ész Kantja, Fichte, Schiller.

Lehetetlen ezekben a logikákban avagy gondolkodásformákban föl nem ismerni a rokonságot mindenekelőtt Dilthey világnézeti típusaival.² Maga Leisegang (p. 293) megállapítja, hogy Dilthey objektív idealizmusa nagyjából egybeesik az ő körbenjáró típusával, a szabadság idealizmusa a gúlás formával (gondolom, sokkal inkább a Wechsler-féle hősi formával). A harmadik Dilthey-féle típusnak, a pozitívizmusnak illetőleg materializmusnak Leisegang nem tulajdonít külön gondolkodási formát. Ugyanesek félreismerhetetlen vonatkozásban vannak a Jaspers-féle gondolkodási technikákkal,³ melyek persze megint Dilthey világnézeti típusaira emlékeztetnek; t. i. Jaspers szkolasztikai gondolkodási technikájával párhuzamban van a gúlás logika, a dialektikaival a körkörös hegeli forma, a kísérletivel a fizikai.

¹ Jellemző magának Wechslernek fogalmazása: «Wohl aber hat jede dieser vier klassischen Grundformen ihr eigenes Denkgesetz, d. h. ihre eigentümliche, nur ihr zukommende Gesetzlichkeit (um das verwirrende Wort von der «mehrfachen Logik» zu vermeiden): denn Logik gibt es streng genommen nur im Rational-Mathematischen». I. m. p. 139/140.

² W. Dilthey: *Die drei Grundformen der Systeme in der ersten Hälfte des XIX. Jahrhunderts*, in: *Gesammelte Schriften* IV. 528 ss.; *Typen der philosophischen Weltanschauung*, in: *Ges. Schr.* V. 1. 402. ss. (*Wesen der Philosophie*, Kapitel 2. III. 2.)

³ K. Jaspers: *Psychologie der Weltanschauungen* 2. kiad. 1922. p. 70.

Jaspers-szel és Dilthey-vel szemben Leisegang hangsúlyozza az önállóságát. Joggal hivatkozik arra, hogy ő módszeresen kiválasztott szövegekből elemzi ki a maga típusait. S ami döntő: az ő típusai nem a valóságnézésnek, illetőleg ismeréstechnikának különböző módjai, hanem külön logikák, más-más gondolkodás-törvényekkel; annyira, hogy az egyiknek szabályait a másik nem ismeri el kötelezőknek, következőképp az egyiknek érveléseivel nem lehet betörni a másiknak területére. Ami az egyiknek szent igazság, a másiknak banalitás vagy egyenest képtelenség (cf. p. 436 ss.).

3. *Hogyan keletkezett ez a polilogizmus?*

Itt nem okvetlenül arról van szó, kik készítették elő és kik hirdették először. Maga Leisegang az ő *előfutárainak* tekinti az imént említett etnológusokat és archaikus logikusokat, továbbá Cassirert, aki mytho-logikát hirdet. Önállóságának hangoztatása mellett fegyvertársakat lát a világnézet-tipológusokban és -pszichológusokban, a Trendelenburg nyomán járó Dilthey-ben és Jaspersben. De nyilván elég messze mehetett volna vissza a gondolat történetében. Hivatkozhatott volna az antidialektikusokra és teológiai-lag sugalmazott különös dichológikájukra. Sőt a tüzetesebb történeti kutatás valószínűleg más, közvetlenebb elődöket is találna.¹

De minket itt nem ez a külső történet érdekel. Az eszmék családfája eszme-szülő mélységeiben gyökerezik, és föl kutatása nem merő történeti érdek. Az eszméknek genezise együttal értékmérőjük is. Nekünk tehát a végére kell járnunk a *polilogizmus eszmetörténeti genezisének*. S ennek, úgy gondolom, két gyökere van.

Az egyik az értésnek és értelmezésnek az a *szellemtudományi programja és mozgalma*, melynek elindulása Dilthey

¹ 1855-ben a *Revue des deux Mondes* kritikusa az éppen akkor először megjelent Gratry-féle kiváló logikának nekiszegte azt az alapvető kifogást, «que la raison raisonne tout autrement selon qu'il s'agit de physique, ou de métaphysique, ou de géométrie, et qu'il y a trois arts de raisonner.» Cf. A. Gratry: *Logique*, Nouvelle édition 1908. I. p. VIII.

149

nevéhez fűződik.¹ A szellemtudományi irány visszahatás volt. A racionalizmus nem tudott ura lenni azoknak a problémáknak, melyeket a történet, főként a szellemtörténet folyton odavetett a kutató elé. Mikor arról volt szó, hogy a legmagasabb értékű jelenségek, mondjuk egy Platon, Ágoston, a misztika vagy humanizmus, kimerítő tudományos méltatáshoz jusson, csődöt mondott nemesak a racionalista naturalizmus, amely a természeti mechanikai okok láncszövedékébe akarta belekötni ami nyilván kitört a mechanikai okok zárt sorából; hanem tehetetlenek bizonyult a racionalista idealizmus is, mely a szellemi történeti egyszeri valóságot azzal akarta «megérteni», hogy általános fogalmak, szempontok, tételek külön eseteként fogta föl. Dilthey megmutatta, hogy a megértés végső kulcsa csak a valósághoz simuló megélés, a hermeneutikai elmélyedés lehet, mely az egész embernek legszemélyesebb latbavetése.²

Most aztán a filológiai iskolázott tudósok egész serege állott neki ennek az értelmezésnek, olyan szellemtörténeti jelenségekkel és szövegekkel szemben is, melyek tartalmukkal, mint pl. a misztikai szövegek, vagy exotikus jellegükkel, mint pl. Herakleitos, sőt Hegel, vagy a vedanta-szövegek a teljes megértést igen súlyos föladat elé állítják. S ebben a munkában sokan jártak olyanformán, mint Leisegang: Híres emberek, ünnepeelt gondolkodók, történelem-álló szellemi nagyságok, ha gondolatvilágukat a mi megszokott logikánk rámájára húzzuk, vagy értelmetlenségeket vagy laposságokat mondanak. Sokan helyeselnék, amit Lévy-Bruhl mond: «A kínai tudomány mérhetetlen enciklopédiákat alkotott a csillagászati, fizikai, kémiai, fiziológiai, orvosi tudományokban. A mi szemünkben mindez szörnyű szóáradat. Hogy lehetett annyi századon keresztül annyi munkát és elmeelt fordítani ilyen nagy semmire!? Pedig nem volna nehezebb dolog egy európai embert eltölteni útalattal az ő tudósai iránt, mint

¹ W. Dilthey: *Die Entstehung der Hermeneutik* (1900) in Ges. Schr. V. 1. p. 317—38.

² Cf. E. Rothacker kitűnő áttekintését: *Logik und Systematik der Geisteswissenschaften* in: Baumeier—Schröter: *Handb. d. Phil.* II. C. p. 129—31.

rávenni a kínait, hogy lemondjon a maga fizikusairól, orvosairól, Fung-tsu-i professzorairól.»¹

Az efféle jelenségek színe előtt fölkinálkozik a következtetés, és sokan le is vonták: Itt a probléma-kötésnek és -oldásnak, a gondolat-szövének és -alakításnak a mienktől teljesen eltérő, egészen más világával van dolgunk, úgyszólván más kerekeken járó elmével. S lassan bekopogtat az a sejtélem, hogy ezeknek az annyira elütő szellemi típusoknak a legmélyén velük egyivású, más típusú, tőlünk idegen logika dolgozik. Úgy tetszik, csak így okolható meg pl. az a sajátos jelenség, hogy egy Aristoteles nem érti meg, illetőleg annyira félreérti Platont, hosszú éveken keresztül tanítóját; hogy annyian annyiféleképp értelmezik Szent Pált vagy az evangéliumokat. Csak ebből a föltevésből vezethető le a világnézetek gyökeres különbözősége és egyoldalúsága — az egyoldalúság Leisegang szerint mindig úgy keletkezik, hogy egy körülhatárolt külön területen fakadt logikát átvísznek a megismerésnek egész birodalmára. S csak így magyarázható meg az a lesújtó jelenség is, hogy ünnepeelt gondolkodók semmitmondókká, sőt nevetségessé és tévesekké válnak, mihelyt más logikának nyelvére «fordítják» (p. 436—45).

Ebben a meggyőződésben van a rendkívül tanult és higgadt itéletű J. Wach is. Szerinte a hagyományos logika éppen mint logika képtelen volt arra, hogy újból elindítsa a megértés tudományának, a hermeneutikának a XIX. század közepe táján végleg kátyúba rekedt szekerét. Trendelenburgtól ezt lehetett volna várni, nagyobb joggal, mint Schopenhauertől vagy Herbarttól. «Aber Aristoteliker der er war, haftete der Gegner der Hegelschen Dialektik zu fest an der hergebrauchten Schullogik, als das er ihre (nämlich der Hermeneutik) klassischen Fragestellungen durch eine Erörterung der in der geistigen Arbeit bedeutsam gewordenen Probleme hätte auffrischen können.»²

¹ Lévy-Bruhl: *Fonctions mentales* p. 448-9.

² J. Wach: *Das Verstehen. Grundzüge einer Geschichte der hermeneutischen Theorie im XIX. Jahrhundert*, I. 1926, II. 1929. Az idézet helye: II. 41.

A másik gyökér, amely polilogizmusban hajtott ki, még mélyebben ereszkedik bele az európai szellemtörténet talajába. Ennek az európai szellemnek a szemében a *matematika*, amint azt Euklides a *Στοιχίαι*-ban kidolgozta (300 k. Kr. e.), hosszú századokon keresztül változatlan, szinte áhítatos tisztelet és tekintély tárgya volt. Úgy szerepelt mint a tudományosságának általánosan irigyelt, sokat utánzótt, még többet áhított eszménye, mint rendíthetetlen kőszál a vélemények hullámmzése, a székepszis árapályai közepett. Pedig, amint ma általában tudva van, ennek az euklidesi remeklésnek volt egy achilles-sarka, a híres párhuzamossági axióma. Két évezreden keresztül a matematikusok hosszú sora, köztük a legkiválóbbak, próbálkozott a bizonyításával, vagyis más axiómákból avagy definíciókból való levezetésével. Végre 1823-ban genialis hazánkfi, a még akkor 21 éves Bolyai János, és a lengyel Lobacevszkij egymástól függetlenül megmutatták, hogy ez az axióma le nem vezethető; nemcsak, hanem mással helyettesíthető (egy egyeneshez egy rajta kívül fekvő pontból több párhuzamos vonható, illetőleg egy sem). Ezzel megalapoztak egy új, nem-euklidesi geometriát, a kör-geometriával szemben a hiperbolást, melyhez új lehetőségeket csatolt a F. Klein-től ellipszisesnek nevezett Riemann-geometria (1854). Ugyancsak Riemann koronázta meg azokat a XIX. század eleje óta egyre gyakoribb kezdéseket, melyek a Fermat—Descartes-féle analitikai geometria alap gondolatát kiterjesztik 3-ról tetszés szerinti n független változóra és az eredményeket egy n méretű térre is értelmezik, nemcsak a háromméretű euklidesi térre. S ezek a nem-euklidesi geometriák elméletileg egyformán jogosultak; mind igaz, jól-lehet, az euklidesi mint legpraktikusabb marad a leghasználatosabb.

A pontos módszerekkel exakt eredményekre dolgozó tudományok számára a matematika Euclides óta *causa exemplaris* volt. Érthető, ha ezeknek a Bolyai—Riemann-féle megállapításoknak olyan hatása volt, mint annak idején világnézet tekintetében Scheiner és Galilei azon megállapításának, hogy a Napban foltok láthatók. A több egyenlő értékű geometria ténye *erjesztő lett más tudományok polimor-*

fizálására. Amikor azután Einstein és mások a Galilei—Newton-féle klasszikus fizika mellé odaállították a relativitási fizikát, az elgurult kő nem állt meg — egészen a logikáig. «Más axiómák más matematikát adnak, — mondja egy modern logikus — melyek egymással ellentétben lehetnek, tehát egymás mellé vannak rendelve (az Euklides-, Bolyai-, Riemann-féle geometria, közönséges aritmetika és a Hamilton-féle kvaterniós kalkulus) vagy alárendelésben vannak (a háromméretű euklidesi geometria mint az n dimenziós-nak külön esete). Ugyanígy vagyunk a logikával». «Ha elejtem pl. az ellenmondás elvét, új, nem-aristotelesi logikákat kapok, ahol persze bolondját járja a világ, hisz minden tétellel együtt az ellentétel is érvényes. De magában lehet egészen következetes; csak a mi aristotelesi kerekre járó elménk szerint bolond».¹

4. Van itt egy *mélyebb gyökér* is, melynek közös tövén fakad mind az értelmezésnek mai problematikája, mind a geometria nyomán más tudományok polimorfizálódása. Ennek a gyökérnek feltárása teljes világitásba helyezi a mi témánk tudományelméleti és szellemtörténeti jelentőségét is.

A világháború nyomán végigborzongott az európai szellemen egy láz, a tudományon is, melyet a németek elneveztek *Grundlagenkrisis*nek. Meginogtak olyan büszke alkotások is, mint a matematika és fizika, s követte a többi tudomány: történelem, pszichológia, nyelvtudomány, orvostudomány. H. Dingler, müncheni professzor, meg tudta írni könyvét: *Der Zusammenbruch der Wissenschaft* 1926. Sőt megjelenhet a Philosophische Bibliothek környezetében olyan munka, mint W. Meurer: *Ist Wissenschaft überhaupt möglich?* 1920.

Lehet itt arra gondolni, hogy csakugyan egy általános válság- és alkony-hangulat egyik hulláma elérte a tudományt is. S ennek a hangulatnak mindenesetre volt része a tudományválság dinamikájának színezésében, sőt talán a válság kipattantásában is. De nem volt szülő anyja. *Magában a*

¹ Zilsel: *Das Anwendungsproblem*, p. 160, 163 és 149/150.

nyugati tudományeszmében és tudományüzemben dolgozó, immanens tényezők indították el és érlelték meg azokat az erjedési folyamatokat, melyeknek a végén mint utolsó következmény megjelent a polilogizmus. A genezise pedig, amennyire én látom, a következő:

Az európai gondolatnak a nagy forduló óta, a renaissance óta uralkodó csillaga az *evolúció eszméje*. Teljes tartalma és ereje csak a XIX. században bontakozott ki. A XVIII. század egén még mint kultúroptimizmus napja ragyogott, s a XIX. századi romantikában, a böleletben is, valami elmosódott művészi és misztikai sejtésnek és lendületnek volt sugalmazója és kerete. De amióta Darwin merész fogással összekapcsolta a mechanikai oksági eszmével és a pontos tényfeldolgozás módszerével, s elképesztő sikerrel alkalmazta épp azon a területen, mely eddig a legmakaesabbul állott ellen a newtoni mechanikai elv hódító törekvéseinek, t. i. a szerves lények birodalmában, föl egészen az emberig, és így az evolúciós gondolat heurisztikai és szintetikai termékenységét összekötötte a mechanikai-fizikai módszer exaktségával, azóta föltartóztathatatlan diadalmenetben foglalta el a szellemi életnek is egyre több tartományát, a történelmet általában, a kultúra minden ágát a vallástól a gazdaságig, a nyelvészettől és szociológiától a művészetig.

Mihelyt azonban az evolúció eszméje és módszere elérte uralma delelőjét, nyomban jelentkezett épp a szellemi területeken a végzete, melyet már születésétől kezdve méhében hord: a *relativizmus*. Ha a lét egyetemes törvénye és az élet egyetlen formája a fejlődés, akkor minden területen minden lét csak fázis, melynek egyetlen értelme és értéke az, hogy átmenet. Akkor természetesen nincs történelmi alakulat és szellemi alkotás, akár a tudomány és művészet, akár a vallás vagy politika és jog terén, amelynek önmagában is volna értéke; s még kevésbbé lehet szó olyan normákról és eszmékről, melyeknek időálló értéke van.

Lehet itt nyomatékozni minden fázisnak és alakulatnak átmeneti, múltó jellegét; és akkor megszületik egy *kultúr-pesszimizmus* és tudomány-szkeptizmus; akkor nincs állandó szellemi érték, nincs igazi igazság, erkölcsösség, mű-

vészi szép; *πάντα παί* kérlelhetetlenül magával sodor mindent, amiért a naívság lelkesedik. Lehet azonban a hangsúlyt arra a mozzanatra helyezni, hogy a fejlődésfolyamat minden fázisa előzet és lépeső egy elkövetkező különb fázis számára; és akkor az evolúciós világkép egyszerre *optimista* színekbe öltözik. Sőt akkor lehet a régi, sztatikusnak, művésziinek mondott klasszikus görög világképből átvenni a tökéletes társadalomnak, államnak, a teljes igazságnak, az abszolút erkölcsi ideálnak gondolatát és annyi századfordulói gondolkodóval azt vallani, hogy az egész evolúciós folyamat azon eszmények felé tart; soha el nem éri, de határtalanul megközelíti.

A *természettudomány* az egész XIX. század folyamán az evolúciós gondolatot ebben az optimista kiadásban vallotta. Volt is rá alapja. Mind a kozmosznak, mind a szerves világnek tárgyai és jelenségei, ha egyszer sikerült befogni az evolúció koordinátrendszerébe, erőltetés nélkül haladó sorozatokba és sorokba állíthatók. Maga az evolúciós eszmén nagyranőtt természettudomány pedig a haladás iskola-példája lett, és alkalmazásai, a technikának egyre esodálatosabb találmányai belerögzítették még a tömegekbe is, egészen a magátóléltődés bambaságáig, azt a hitet, hogy az emberiség íme végre birtokába jutott minden titok és minden boldogulás nyitjának. Nem esoda, ha ez a haladási optimizmus átragadt a szellemi tudományokra is, és ha a XIX. század második felében a kultúrliberalizmus alapdogmája lett.

Az ünnepi hangulat azonban nem tartott sokáig. Csakhamar kitűnt, és böleselőknek, mint E. Hartmann, nagy része volt benne, hogy a *darwinista evolúcionizmus* magára a szerves természetre *sem alkalmazható* jelentős korlátozások, sőt lényeges módosítások nélkül; még kevésbbé a történelemre és az emberi szellem legtermészetszerűbb termékének, a kultúrának tartományaira. Nagy reményekkel és sok befektetéssel elindult pl. a *kísérleti pszichológia* (Fechner és Wundt), az evolúciós heurisztika meg probléma-tevés és a mechanikai (lelki elemeket és kauzális összefüggéseket kereső) magyarázás programjával. De alig vett némi lendületet,

jött Dilthey és megállapította, hogy nem a mérő és kísérletező, hanem a leíró, nem a magyarázó, hanem a megértő, nem az atomizáló, hanem a strukturáló pszichológia az, mellyel hozzá lehet férni a lelki élet igazi természetéhez; és azóta lassan ezeknek a megállapításoknak szellemében alakulnak az összes szellemi tudományok, sőt újak támadnak, köztük olyan jelentősek, mint a karakterológia.

De ugyancsak Dilthey mutatott új utat az evolúcionizmus földözte *értékelési válságban* is. Nem tartott ugyanis sokáig az a tudomány- és általános kultúr-optimizmus sem, mely a múlt század utolsó emberöltőjében a fejlődéstudományból hitvallást csinált. A tényekkel lelkiismeretesen számoló tudósok egyre több és egyre súlyosabb instanciát gyűjtöttek az ellen az egyenes vonalú vagy akár esigavonalban haladó tökéletesedési séma ellen, melyet az evolúcionizmus rálatott az egész történelemre és az objektívált szellem valamennyi tartományára. Beesületesebb és eszmélőbb lelkekre egyre nagyobb súllyal ránehezedett az a relativizmus, mely megkérdőjelezett minden szilárd ismeretet és minden állandó eszményt és normát. A finom szellemű Troeltsch ennek lett a betegje, mint már jóval előbb Stuart Mill.

A relativizmust leginkább a *bölelelet* szenvedte meg. Hisz a szaktudományoknak és az életnek is elvi nehézségei és válságai az ő medencéibe gyűlnek. A XIX. század nem azért történeti század, hogy a böleleletet is elsősorban ne történeti változásaiban és változataiban lássa. S így végül is kínzó intenzitással élte meg azt a problémát, melynek lidérenyomását életében legalább egyszer megszenvedti mindenki, aki fölesküszik rá. A böleleleti rendszereknek az a vigasztalan jövőse-menése, az a folytonos rendszer-temetés és rendszertámasztás, melyet filozófia-történetnek neveznek, szinte ránk erőszakolja azt a sejtelmet, hogy itt valami a dolog gyökerén nincs rendjén; a szaktudományokon mérve a bölelelet nem lehet tudomány. Kant óta Hegel átmeneti uralma után az újra jelentkező skolasztika területén kívül senki sem merte vallani a «*philosophia absoluta*» gondolatát, sőt legtöbbször még a lassú lépésekben az eszmény felé tartó «*philosophia perennis*» leibnizi gondolatát sem.

Ebből a tényállásból le lehet vonni mint végső következtetést a teljes székspszizist a bölelelettel szemben, mint Sextus Empiricus és rokonai, vagy mint azok a harmadik századi egyházi írók, akik a böleleletet az eretnekségek anyjának és foglalatának minősítették. Ez a radikális álláspont, mely az emberi elmétől mint igazságismerő tehetségtől egyáltalán megvonja a bizalmat, bajosan lett volna fönntartható a múlt századi szaktudományosság büszke napjaiban. Tehát a szaktudósok elejtették a böleleletet, s viszont bölelelőktől még napjainkban is, indulnak ki olyan törekvések, melyek a böleleletet szeretnék szaktudományba vagy szaktudományokba földoldani, mint a bécsi iskola, főként Carnap. Ugyanezzel az árral úsznak, akik a szaktudományos böleleletet élesen szembeállítják a világnézeti filozófiával.

Egyelőre azonban a bölelelet még úgy szerepelt a filozófiai köztudatban, mint a világnézet tudományos megalapozása, megfogalmazása és igazolása. És ezen a síkon kínálkozott az az ígéretes *megoldás*, melyet megint Dilthey fogalmazott meg először teljes tudatossággal.

Az emberi szellem történeti életét és alkotásait nem lehet egyenes vonalú, fölfelé tartó haladásnak minősíteni. Az evolúcionizmus rajzolta fejlődés-vonalat számos ponton meg kell szakítani; az így ízekre való sornak egyes tagjait aztán tartalmi és főként alkati szempontból gondosan egybe kell vetni, és akkor a belső hasonlóság és rokonság alapján egységekbe lehet foglalni és méltatni, tekintet nélkül arra, hogy a történelmi idősornak melyik pontján akadtunk rájuk. Így történetileg egymástól nagyon messze eső jelenségek, mint Herakleitos, Spinoza, Leibniz, Goethe vagy Demokritos, Lucretius, Hobbes, Comte közel kerülnek egymáshoz, amennyiben a világnézésnek és világlátásnak *egy* típusát képviselik. A bölelelkezésnek nem lehet más földadata, mint kihüvelyezni és lehetőleg szabatosan jellemezni ezeket a típusokat. A szellemtudománynak általában *típusokat* kell keresni, amelyek teljes egyenlőértékűséggel sorakoznak egymás mellé.

Az egyenes vonalú és egyértelmű folytonos fejlődés sorát így egyenlő értékű, visszajáró és a visszatérés útján egyre határozottabban kidolgozó (ez az engedmény a trónja fosz-

tott evolúcionizmus iránt!) típusok sorozata váltja föl. Ezen a Dilthey nyitotta kapun át új élet és új levegő áradt be. Elég Misch, Nohl, Spranger, Jaspers nevét említeni. Mind megegyeznek abban, hogy a böleselő rendszerek és általában a szellemi alakulatok sokféleségét néhány alaptípusra vezetik vissza, melyeknek gyökere a világnézet, a metafizika; különbségei pedig a tudomány-alkotó elméknek egymásra és mélyebb közös gyökérre visszavezethetetlen alkati, struktúrai különbségei.

Ezen a ponton kapcsolódik bele az eszmesorba a *polilogizmus*. Megteszi t. i. ezen a vonalon az utolsó lépést. Kimondja, hogy nemcsak gondolkodás-technikai, tudatalkati, tehát végelemzésben pszichikai különbségek szülik a rendszerek, illetőleg a típusok különbségeit; hanem a pszichikai konstitúciós réteg alatt, közvetlenül az elme tövén, a legmélyebb rétegben, már a tudományos gondolkodást nemző és irányító logikai struktúrában adva vannak az egymásra vissza nem vezethető alapalakulatok, az igazi őstípusok: az egymásra vissza nem vezethető különböző logikák; ezek szülik és alakítják, szükségkép, változhatatlan és áthághatatlan benső törvényszerűséggel szülik és alakítják a típusokba sűrítendő különböző világnézeti, metafizikai, vallási rendszereket, a bölelet történetét is.

Ez az elmélet a *relativizmus* előtt megnyitja az egy és egyetemes, mindenkit és mindig kötelező igazság utolsó fellegvárát, a logikát. A mai tudományos válság, az értékek viszonylagosítása és egyenlőértékű pszichológiai és történeti vonatkozásrendszerekre való fölbontása,¹ a polilogizmusban megkapja a végső szentesítést, és ezzel orvosolhatatlanná válik. Hiszen ha fölfogása helytáll, akkor a tudományos gondolkodásnak, az igazolásnak és cáfolásnak, rendszerezésnek és levezetésnek végső szava és kritériuma nem egy, hanem visszavezethetetlenül több; tehát nincs mód benne, hogy az egyenlő értékű típusokra széthullott gondolat, az objektív szellem (N. Hartmann terminológiájában) ismét visszataláljon az egységbe.

¹ A. Wenzl: *Wissenschaft und Weltanschauung*. 1936. p. 339.

5. S itt válik meg a polilogizmus problematikájának *elméleti tudományos jelentősége*.

A szaktudományok tudományos jellege, értéke és sorsa is végelemzésben a böleleten fordul. Szent Bonaventura, a legnagyobb rendszerezők egyike, egy bravúros értekezésben megmutatta, hogyan esendül ki minden tudomány teológiában: *reductio artium ad theologiam*. De az utolsó két emberöltő tudományelméleti vizsgálatai nyilvánvalóvá tették azt is, hogy minden szaktudományban ott van mint betét, sőt mint gyökér és entecheia a bölelet; és így a posteriori elvégezték azt a *reductio artium ad philosophiam*-ot, melyet eredetük apriori elárul: a böleletből nőttek ki, születésük anyajegyét le nem vethetik. Ha már most a logikum, mely a böleletnek és minden tudományos gondolkodásnak kormányosa és bírja, lényegesen sokszerűnek bizonyul, a szerint, hogy milyen axiómából indulunk ki, illetőleg milyen axiómákat szab elénk logikai konstitúciónk, akkor a tudományos tevékenység végelemzésben nem az igazság szolgálata, nem a tárgyi valóságnak lépésről-lépésre való tárgyi leképezése, hanem a legjobb esetben nemes elmejáték, melynek némely ága termékeny területet nyit meg a gyakorlati élet számára, de voltaképpen mégis csak szárazmalom-taposás, ahol minden konstitúciós típus hajtogatja a maga metafizikai és világnézeti nótáját, történeti folytonosság nélkül és egymásra való termékeny vonatkozás nélkül. Akkor szakok, rendszerek és irányok nem értik többé egymás nyelvét, útjuknak nincs többé biztos iránytűje, mérkőzéseiknek megbízható bírja, és a biológiai konstitúció vetületévé sülyesztett tudományos tevékenység számára nincs többé divatok és korok, eshetőségek, pártok és érdekek fölött álló megvesztegethetetlen ítélő, eszmény és remény; nincs többé mindennek fölött álló igazság.²

² Jellemző a helyzetre, hogy a polilogizmus gondolatai főként Leisegang szuggesztív műve nyomán majdnem ellenmondás nélkül szürenek be a tudományos köztudatba; nem annyira böleselőknél, mint olyan szakembereknél, kiket szakkutatásaik arra utalnak, hogy lemmákat keressenek a böleletnél. A kérdésünkbe vágó egyetlen komoly pszichológiai szakmunka: G. Dieter: *Typische*

ugyanazt. Hisz annyira különböző dolgokról van mondva, De mert egy nyelvgeniusz viszi végbe ezeket az alkalmazásokat, az érzékünk azt mondja, hogy nem is jelenthet minden esetben egészen elütő dolgokat. Vagyis a logika szó itt analóg értelemben van használva; és helye van a kérdésnek: Mi itt az *analogum princeps*, és a különféle analogiatum-ok milyen vonatkozásban vannak vele és egymás között? Akkor majd kitérünk az is, mi köze van ennek a sok és sokféle logikának az egy logikához és egymáshoz.

A történetileg lett terminológiákat történetileg is kell értelmezni. S ebben szabad tanulnunk a nyelvtudománynak attól az újabb fejezetétől, mely a *jelentésváltozások* útjait vizsgálja. Ez pedig¹ arra tanít, hogy a jelentés-eltolódásnak leggyakoribb alakja az, hogy a nagyon sokat használt kifejezések eredeti jelentésüket egyre több tárgyra viszik át, és közben eredeti jelentésük kopik, elmosódik, lefokozódik és esillámlóvá, bizonytalanúvá válik. Ezzel a leértékelő folyamattal párhuzamosan halad a beavatottak zárt körében egy ellentétes irányú és értelmű folyamat, mely a jelentést pontosabban körülhatárolja és ezzel alkalmazáskörét szűkíti.

Tudományos kifejezéseknél, kivált bölcséletiekénél nem ritka eset, hogy a különféle jelentési lehetőségek, és ezzel úgyszólván a kifejezéssel jelzett eszme sorsa már a születésekor megjelenik. Hisz minden új eszme hatalmas szellemi megélés szülte, és vagy új kifejezést alkot, vagy tűzkereszt-ségben a régi szónak új jelentést ad. Itt, *in statu nascendi*, az alkotótól akárhányszor csak megsejtve, a teremtő intuíciójában, a fakadó életnek és egységében folyvást azok a mozzanatok, melyeket azután a történeti fejlődés egymásutánja előlív, ápol, elenged, változott alakban újból föltámaszt, szétválaszt, egyesít.

Amióta Aristoteles végbevitté a nagy kopernikusí tettet és Herakleitos zseniális meglátását a *λόγος* világuralmáról átvitte a makrokozmosz távlatából a mikrokozmoszba, azóta logika és logikus számba megy minden, amin rajta van az észszerűség bélyege. Maga Aristoteles nem annyira el-

¹ H. Paul: *Prinzipien der Sprachgeschichte*, 5. kiad. 1937, p. 87, 97, ss.

méleti, módszerei meg gondolásokkal, hanem «via factis», teremtő stílbiztonsággal a logikumot helyesen annak a «beszédnek, *λόγος*-nak» elemzésére és törvényszerűségeinek tanulmányozására korlátozta, melyet alapvetően az jellemmez, hogy igaz vagy téves. De mert önála sok értékes logikai meglátás és megállapítás (megint nem elvben, hanem tényleg és pszichológiailag) össze volt növe metafizikai és módszerei tételekkel és kérdésekkel, s főként mert az ő tisztára elméleti érdekű vizsgálatait egy gyakorlatibb kor, kivált a stoikusok óta a gyakorlati gondolkodás érdekében akarta értékesíteni, megindult a jelentés-tágítás. Az igaz, illetőleg a téves *λόγος* struktúrelméletéből lett a helyes gondolkodás norma-tana, tehát eo ipso valamilyen metodika, mely Descartes óta uralkodó jelleget öltött. Kant transzcendentális logikája hozta az ismeretelméletet, a XIX. század második fele a tudományelméletet; s közben a logikum azt az értelmet is öltötte, melyet Natorp¹ így fogalmaz: «Logikus és ennek következtében logika-alkotó minden gondolkodás és gondoltság, melyet egyértelműség és következetesség jellemez.» Innen már csak egy lépés logikusnak és logikába valónak itélni mindent, nem emberi gondolatot és gondolatművet is, ahol valami egyértelműséget és következetességet lehet ha nem is megállapítani, legalább megsejteni vagy megérezni.

Ennek a jelentés-tágító folyamatnak a vonalán elhelyezkednek az összes főt felsorolt logikák, mindegyik a maga állomásán. S ez a sokféle logika *egy* abban a nagyon tág értelemben, hogy logikáról beszélünk mindenütt, ahol következetességet találunk, elsősorban az ész nyelvére lefordíthatót, észszerűt; de másodsorban és még általánosabb értelemben ott is, ahol akárhányszor csak a megérezett, sőt csak előlegezett stílus következetességét, egyöntetűségét és magával való összhangzatosságát állapíthatjuk meg.

Ha csak ennyiben állna a logika sokszerűsége, a mono- és polilogizmus vitája *szójelentés kérdése* volna, amelyet a tudomány számára akár tudós parlamenti határozattal is el-

¹ Ap. R. Eisler: *Wörterbuch der philosophischen Begriffe*, 1. kiad. I. 1929; p. 50.

lehetne dönteni, miként az 1904-i párisi világtudomány-kongresszus úgy döntött, hogy a matematikai szimbolizmussal és technizmussal dolgozó logikát ezután logisztikának nevezik. Természetesen, egy ilyen eljárás még nem intézi el a logikai polimorfizmus kérdését. Cassirer pl. megállapíthatónak véli, hogy a hagyományos logika a matematikai és természettudományos gondolkodás síkján mozog. Szerinte új dimenziója nyílik, mihelyt a «világmegértés más formáira» akarjuk alkalmazni, minők nyelv és vallás, mítosz és művészet. S fölveti a kérdést, meg van-e engedve a logika fogalmának ilyen tágítása? Igenlő feleletét a logika nevével és történeti genezisével igyekszik igazolni.¹ Tehát úgy tünteti föl a dolgot, mintha itt csak a nevezés és szójelentés kérdéséről volna szó. Pedig a probléma voltaképpen ez: Az ilyen «tágítás» nem enged-e be egy addig egységes tudományterületbe olyan elemeket, melyeknek más, sőt esetleg ellentétes a struktúrája, tudományelméletileg heterogén jellegű, tehát veszélyeztetni az eredeti tudomány egységét, és ennek következtében alapelveit és levezetéseit is?

A tulajdonképpeni probléma azonban ott kezdődik, ahol az egy névvel jelölt és így egy karámba terelt alakulatok *szembekerülnek egymással*, akárhányszor élet-halál harca. Sok szó esik, ma megint, a vér logikájáról, s Gobineau már két emberöltő előtt kimondotta, hogy minden logika a vérben gyökerezik; Ribot könyvet ír az *érzelmek logikájáról*; ² s melyik életismerő ne adna igazat a nagy Pascalnak, mikor a szív logikájáról szól és megállapítja: *Le coeur a ses raisons que la raison ne connaît pas?* De éppen a szív és ész logikája nemesak külön úton jár, hanem akárhányszor szembe is kerül egymással; és éppígy ellenlábás legtöbbször a próféta és a tömeg, az uralkodó és szolga osztály, a költő és tudós, a vallás és filozófia logikája.

Irodalmilag itt kopogtat a polilogizmus komoly problémája; és ha «ex visceribus causae», egyenest a cél felé haladé megfontolásokkal és kerülővel, a *contrario* igazoltuk is a

¹ E. Cassirer: *Mythologisches Denken*, 1922, p. 5.

² Ribot: *La Logique des Sentiments*, 1905.

monologizmust, az *egy* logikát, most a mélyére kell néznünk annak a kérdésnek, hol gyökerezik és honnan sarjad a polilogizmus, mely íme, úgy látszik, mégis joggal több logika uralmát és egyenlőértékűségét hirdeti. Ebben a kérdésben eligazít a jelentésvaltozás ellenfolyamatának, a jelentésmegszorításnak, tudományos területen a jelentés-szabatosításnak és rögzítésnek a logikára való alkalmazása.

2. *A logika tárgyának, területének és főladatának szabatos meglátása és megjelölése* hosszú böseleettörténeti fejlődésnek és huzamos gondolatmunkának eredménye. Itt is igazolódik, hogy ellenkező látszatok dacára, történeti távlatból a böselkedés munkája nem végláthatatlan rendszeralkotások és bontások rommezője, hanem legalább is a problémák és fogalmak differenciálódása,¹ s ép ezért a megoldásoknak is szakadatlan megközelítése; persze ezeknek a súlyos kérdéseknek természete szerint nagyon apró lépésekben és mindig csak — megközelítésben, mint a maiak mondják; analóg módon, mondották a skolasztikusok.

A logika igazi jellege, mint ismételtén hangoztatnunk kellett, fölillant már Aristotelesnél. De nagyon hamar elhomályosul és *εργασον*-ná, *ars cogitandi*-vá teszi, ami Aristotelesnél legalább elvben még apofantikus logika volt, az igaz, illetőleg téves ítélet struktúra-elmélete. A magára talált középkor böseleti elmélésében újra fölcsillant az eredeti aristotelesi koncepció, főként Scotusnál. Ezt azonban hamar elnyomta a pozitivistáknak a nominalizmus és a renaissance-szal jelentkező kezdeményező és föltaláló láz, mely a logikában is *ars inveniendi*-t keresett; és nem segítette elő a tisztázást Kant kritikája sem, sőt hamis, mert ismeretelméleti vágúnyokra terelte. Hegel a kanti programmal vette át a logikát, de az ő böselkedését jellemző pozitív előjellel és ismeretkritika helyett metafizikát csinált a logikából (így főművében: *Die Wissenschaft der Logik*). Vele szemben föltámadt

¹ Kröner is elismeri (*Anarchie der Systeme* p. 65), hogy a hangoztatott «anarchia» dacára mindaz, amit a böselet a görögök óta alkotott, mégis csak *sein gewaltiger begrifflicher Differenzierungsprozess*.

az arisztotelizmus és Bolzanóban ráeszmélt az eredeti arisztotelesi logika eszméjére, sőt azt lényegesen előbbre vitte, és nagyjából meg is alkotta a rendszerét (a Wissenschaftslehre I. és II. kötetében). Ennek a zseniális cseh-német papnak korszakalkotó tevékenysége, éppúgy mint a matematikai analízis terén végzett úttörő kutatása, sajátos végzet súlya alatt egy hosszú emberöltőre véka alá került, míg Husserl újra a gyertyatartóra nem helyezte.

Egy több pontból kiinduló mozgalom a logikum szabatos tudományos jellegének megállapításában találkozott; így az értékelméleti irány (Lotze nyomán Windelband, Natorp, Lask), a tudományelméleti irány (Windelband és Rickert), a fenomenologizmus (Husserl); és a nyomukban haladó főként értékelméleti, tudományelméleti és antipszichologista böleselő tevékenység végre tisztázta a logika igazi jellegét: területe a gondolat értéktartománya; tárgya a logikai ítéletek, ítélet-elemek és -kapcsolatok struktúra-jellegének megállapítása.

Természetes, hogy az így körülhatárolt és megjellegzett területnek és föladatnak lehetne más nevet is adni, mint logika; és fordítva, lehetne ezután is más kutatási területeknek és föladatoknak is kiutalni a logika nevét. De ha a böleselő magáraeszmélés szabatos és tárgyszerű kutatással egyszer kidolgozott egy sajátos tárgy tartományt és megfelelő tudományos föladatot, és így tiszta módszerrel megalkotott egy egységes tudományt, jól teszi, ha egyértelmű terminológiával is biztosítja határait és jellegét, kivált ha azokkal a tulajdon története ajándékozta meg.

A logikának ez a jellegzése látszólag egy külön kis tartományt hasít ki a tudnivalók nagy birodalmából, tehát a logikát mint tudományt odaállítja más tudományok mellé; holott közfölfogás szerint minden tudományban van helye. Mindamellet megmarad a legátfogóbb tudománynak. Hisz tárgyának, a gondolatnak az a sajátossága, szemben minden más tárggyal, az értékbirodalomban is, hogy kiterjed minden dologra és tényállásra; mert valamennyinek minden tényállása leképezhető mint gondolatreláció, vagyis mint logikai tárgy. Tehát a gondolat alkatát és törvényeit megállapító tudomány egyetemes, amennyiben minden gondolatnak,

minden tényállás és dolog logikai leképezésének a gondolatalkatát, vagyis igazság- avagy tévedés-jellegét, és annak törvényszerűségeit tárgyazza.

Az értékelméletnek ma már sarkalatos tétele, ami a nagy gondolkodóknak mindig tanítása volt, ha nem is mindig azonos fogalmazásban: a gondolatoknak, azaz ismerés-relációknak fönnállása független a mi megismerésünktől. Hogy a π irracionális szám, és hogy ennél fogva a kör négyzetesítése lehetetlen, úgy volt, igaz volt mindig, 1770 előtt is, amikor t. i. Lambert ezt végleg bebizonyította. Hogy van-e $2n + 1$ alakú törzsszám azokon kívül is, amiket az $n = 1, 2, 3, 5$ esetében első fogásra meg lehet találni, vagy nincs, az a számtartományban el van döntve, jóllehet ma egy matematikus sem tudja, milyen értelemben. A terciér ember létezése, a shakespeare-i drámák szerzősége magában a történeti valóságban nem függő kérdés, jóllehet a kutatók számára az. Az ismerésrelációk érvényessége, igaz vagy téves volta, ezeknek a relációknak, elemeiknek és kapcsolataiknak az igazság- vagy tévedés-jelleg szerinti törvényszerűségei fönnállnak, függetlenül attól, ki mennyit ismer meg és ismer el belőlük. Ez a magánálló logika, Platon nyelvén $\alpha\alpha\theta' \alpha\pi\sigma\tau\upsilon\nu \lambda\omicron\gamma\iota\kappa\acute{o}\nu$, minden logika-tudománynak ősmintája. A logikának mint tudománynak az a föladata, hogy ezeket a törvényszerűségeket fölismerje és rendszerbe tegye.

Az így létrejövő logika elvben éppúgy egy, mint egy a magánálló, minden tudós megközelítéstől független logikum világa, akár tiszta logikának nevezzük Paulerrel, akár formattannak Brandensteinel. S ez a böleselettörténet tanúsága szerint konkrét kiépítésében az a logika, mely Aristotelesen indul és *ein eodem sensu et eadem sententia* továbbépít, jelentős kiegészítésekkel, még jelentősebb kiigazításokkal, főként azonban az egész vonalon a módszerei szempontnak hasonlíthatatlanul szabatosabb és tisztább keresztülvitelével. Ez az a logika, melyről kimutattuk, hogy egy és szükségképpen egy; és ez az, amelyet sajátos és kizáró értelemben kell logikának mondani. Ez a «logika» szójelentések analogum princeps-e.

Ez a logika nem tesz egyebet, mint vizsgálja a gondolat-

világ struktúráját és megállapítja törvényeit. Ez senkinek *nem ír elő* semmit, senkitől *nem kíván* semmit és senkit *nem fenyeget* meg semmivel. Tanítani *nem akar* mást, mint a gondolattartomány alkat-törvényeit, és nevezetesen senkit *nem akar* tanítani helyesen gondolkodni, vagy hatásosan érvelni vagy eredményesen kutatni. Ha Windelband elnevezéseivel közelítünk hozzá: *nem nomothetikus és nem idiografikus*, hanem *nomografikus* tudomány. Semmiesetre sem *ars cogitandi*, még kevésbé *ars inveniendi*.

Mert böseleti tudomány, *nem zárkozhatik* el az elől a kérdés elől, milyen filozófiai természetű és jellegű a gondolatrelációk főnállási tartománya, melynek főnállási formája az igazság vagy tévesség. Miért mondom: igazság vagy tévesség és *nem egyszerűen csak igazság*? Mert a logikum értéktartomány, és az értékek szükségképpen polarításban állnak fenn, pozitív és negatív sarkkal; az erkölcsi világ a jó és rossz, az esztetikum a szép és rút, a vallási világ a szent és nem-szent sarkítottóságában áll fenn. Természetes, hogy a pozitív sark az érték, a negatív az ellenérték, azaz értéktelenség, «fény mellett az árnyék». S mihelyt egy értéktartomány belelép az értékelő alany hatókörébe, az értékvilág törvényei normák jellegét öltik; a pozitív értékpólus mint eszmény, a negatív mint tilalomfa áll az értékelő, szellemi alany elé.

Tehát a logikum, mint a mindenkori tudatalanyoktól független értéktartomány, föléd egy *létrendi kérdést*. A logikum is, mint minden főnállási tartomány, mint minden adott világ kiutal önmagából, túlutal önmagán: a φῶς metafizikumba, a logikum metalogikumba, a matematikum metamatematikumba. S a metaphaenomenon kérdéésében mindig két felelet lehetséges: az Igen és a Nem. A Nem tagadhatja a létét vagy tagadhatja a megismerhetőségét, és akkor neve pozitivismus, a mi esetünkben logikai pozitivismus. Ez általában a logicisták álláspontja. A logikum tartományát, területét, tárgyát általában úgy jellemzik, mint az értekezés teszi. De ennek a tartománynak létiségét vagy tagadják vagy *nem kutatják*, hanem vagy a matematikumból vezetik le (Brouwer), vagy mindkettőt a metamatemati-

kumból (Hilbert). Akik Igeunel felelnek, a lét és főnállás fogalmi taglalásával kezdik és azt a fölfogást képviselik, hogy a logikát szükségkép megelőzi mint alaptudomány egy *metalogika*, melyet a szó legszorosabb értelmében ontológiának vagy tárgyelméletnek vagy őshatározmány-elméletnek (Brandenstein) neveznek.

Hogy ennek a tárgyi ontológiai logikának van igaza, hogy a logika szükségkép túlutal önmagán egy metalogikumban, és így ontikumba, azt ma szigorúan lehet bizonyítani. De kívülesik az itt kitűzött föladat körén. Hisz a gondolattartomány így is, úgy is *egy*; és jóllehet a logikai struktúra-vizsgálat *nem függetlenítheti* magát mindenestül a metafizikai állásponttól (ezt semmiféle mélyebbre ereszkedő kutatás *nem teheti*), éppen a legújabb logikai irodalom tanúsága szerint még a fölépítésben sem mutatkoznak jelentősebb eltérések a logikum igazi mivoltát illetőleg. Legföljebb azt kell mondanunk, hogy a merőben formai, főként a logisztikai logika szegényebb, merevebb, önállótlanabb, amennyiben kénytelen az ontikai logikától kölcsönvenni.

3. Ha a logikummal kapcsolatban a böselelő megismerésnek más föladatai *nem volnának*, mint a gondolattartomány alkattörvényeinek megállapítása, szóba se kerülhetne, még látszat szerint sem, a többféle logika kérdése. Itt egy és egységes az igazság fehér fénye. Hol van már most az a prizma, ahol ez az egységes fény megtörik és szétbomlik a szívárványnak néhány fő színére és megoldvashatatlan számú színárnyalatára?

A logika törvényei, mint egy értéktartomány alkatát kifejező törvények, *nem írják elő*, hogyan kell gondolkodni, hanem csak megmondják, milyen törvényeket vall és revelál a gondolattartomány. De minden értéktartomány tételeit jellemzi, hogy mihelyt érintkezésbe jut velük az értékfölismerő szellem, mihelyt tehát megjelennek az ember látóhatárán, fölszóltják, és pedig *nem egyszerűen biztatás, ígértetés, hívogatás alakjában*, *nem is kényszerítéssel*, hanem sajátos jellegű követelés és kötelezés erejével, hogy a gondolkodás, akarás, izlés, alapvető életalakítás hozzájuk igazodjék. *Nem normák*, de lényegesen követelő jellegűek, «sic

haben *Forderungscharakter*. Ez más szóval azt jelenti, hogy a logika, melyet ebben a vonatkozásban jó Paulerrel tiszta logikának nevezni, legmélyebb mivoltának gravitációjával arra tart, hogy a tényleges gondolkodás számára szabályokat, előírásokat, törvényeket szabjon. S lesz a tiszta logikából gondolkodástan vagy *alkalmazott logika*.

S itt, a tényleges gondolkodás sfkján, ahol a logikai törvények normák jellegét öltik, megjelennek a létrendi mozzanatok, amelyekre a mai exisztenciális böleselet oly nyomatékosan reáirányítja figyelmünket, és ezek aztán gondoskodnak róla, hogy a magában egy és egységes logikum a létrendet jellemző sokszerűségbe váljon.

Magában a gondolkodástanban, az alkalmazott logikában ezek a létezésrendi mozzanatok a logikai irodalom tanúsága szerint főként a témák megváltoztatásában, a kérdések kiválogatásában, a megismerési utak teljesítőképességének értékelésében jelentkeznek. Tehát okozzák és megmagyarázzák azt a sokféleséget, melyet megismertünk mint a logika történeti irányait és alakulatait. Nem az egy logika változatai ezek, hanem az egy logikán tájékozódó konkrét tudomány, — sokszor tanítás-technikai alakulatok. Ami sokszerűség itt jelentkezik, nem a logika egységének, hanem a tudományművelésnek és kiépítésnek kérdése.

Az igazi sokféleség, sőt ellentétesség nem itt van, hanem a logikai centrumból számított második övben; ott, ahol a logikát már nem mint a gondolatrelációk elméletét, vagy akár a helyes gondolkodás törvényeinek tudományát művelik, hanem ahol közvetlenül a különféle valósággrétegekbe és tartományokba tartozó létesopartokra irányul a megismerés, a tudományos megismerés is, az élő és élettelen természet, történelemre, kultúrára, világnézetre stb., és a logikum csak mint ezeknek a külön ismerés- és tudomány-kerületeknek ellenőrző és irányító szelleme van jelen. Itt van talaja annak a sokszerűségnek, melyből a polilogizmus eszméje és törekvései táplálkoznak. Így vallják ezt olyan különféle irányú emberek is, mint Kröner, Thyssen és Troeltsch.¹ Itt t. i.

¹ Kröner: *Anarchie der Systeme*; »A kiépített logika«-ra ipso föltételezett, és ezért szükségkép többszerű, p. 150; cf. 46. ss. A néző-

közvetlenül és teljes erővel jelentkezik a logikából levezetett logikai normák mellett két más tényező; az egyik az ismerés tárgya, a másik az ismerő alany, a személyes betét; és a tényleges gondolatmű már ennek a *három tényezőnek*, köztük tehát két logikán-kivülinek *eredője*.

Milyen sokféleségek állhatnak itt elő, melyek aztán valamiképp visszaháríthatók a logikára?

Minden ismeréstartománynak megvan a sajátos struktúrája, alkata; és ez szabja meg a róla alkotott tudománynak is alkatát, nevezetesen sajátos módszerét, mely elsősorban az igazolás módszere.¹ Tehát ahány sajátos külön *tárgytartomány*, annyi sajátos módszer, amely természetszerűen érvényesül a fogalomalkotásokban, kategória-kidolgozásban, ítéletkapcsolásban is, és olyan különbségeket teremt, amelyeknek vannak mondjuk a történelem és a esillagászat között. Az e tárgyakon iskolázódó és végül is lelki alkatszerűséggé objektívalódó gondolkodás szüli azokat a típusokat, melyeket Jaspers gondolkodás-technikák címén különböztet; és itt van a genezise Leisegang 4–6. típusának. Tehát nem megannyi logikával van itt dolgunk, hanem elme-alkattá lett különféle tudományos módszerekkel.

Mélyebbre nyúlnak és messzebb érnek az *ismerő alany részéről* jelentkező tényezők. Itt szokás beszélni alanyi, személyi adottságokról; bátran lehet akárhányszor egyéni kötöttségeket mondani. Ezeket, úgy gondolom, két csoportba lehet osztani.

Az egyiknek lehet (faute de mieux) a *pszichológiai «prinsz»* nevét adni. Ide tartoznak t. i. azok a mozzanatok, melyek maguk ugyan más területről jönnek, ismeréskivüliek, de mégis jelentősen beleszolgálnak az ismeretalkotásba. Ezek a személyi előzetek történeti, pszichológiai, filológiai eljárással aránylag biztosan föllelhetők és számításba vehetők. Köztük legjelentősebb az ismerő alany helye a szellemtörté-

mező korlátozottságát hangsúlyozta J. Thyssen: *Die philosophische Methode*. Erster (gegenstandstheoretischer) Teil. 1930, p. 15. Ugyanígy E. Troeltsch: *Der Historismus und seine Probleme*, 1922, p. 27. ss.

¹ A. Müller: *Strukturwissenschaft und Kulturwissenschaft in Kantstudien*, 1922 (XXVII) p. 59–85.

neti soron. Másképp nézte és dolgozta föl a világot a primitív ember, másképp a Perikles-korabeli görög, másképp gondolkozott és ítelt a középkori ember, másképp Paracelsus kortársa, másképp Voltaire és Kant százada és így tovább. Ez a konkrét szellemtörténeti hely döntően befolyásolja nemcsak a történeti értést, amint Spranger kimutatta¹ egy finom járású tanulmányában, hanem a tárgykör megválasztását, a célkitűzést, a tudományos igazolás eszményét stb. Ezen a vonalon van az egyéni művelődés útja, amelynek következtében másképp nézi és fogja meg a világnézeti kérdéseket pl. a kémikus, matematikus, historikus, filozófus. Idetartozik továbbá a szellemi befogadóképesség, kapacitás, továbbá a temperamentum és a motívumok, az érdekek területe. Ha aztán megint a szónak nem-tulajdonképpeni értelmében logikának nevezzük a gondolkodáskereteket, mondhatjuk, hogy ebben a síkban más logikája van a nőnek, mint a férfiúnak, más a tudósnek és kézművesnek, más a vérmes és a melankólikus embernek. Ebben a régióban is ki tudnak alakulni alkatszerű egységesebb típusok, és így létrejönnek a gondolkodásnak bizonyos formái, melyek betétként ott vannak Leisegang és Wechsler gondolatformáiban, melyeket találóbban lehet a gondolatvilág építő stílusainak nevezni.²

Hogy az érdekek között a legmélyebbek a világnézetiék és ennél fogva legerősebben szólnak bele a gondolatvilág kiépítésébe, megint mesterileg mutatja meg Spranger (p. 17/8). A böleseleti rendszerek sokféleségének és egy további lépésben a szaktudományokban az alapok körüli válságoknak a gyökerei mélyen belenyúlnak ebbe a világnézeti talajba. Az újkori böleseleti rendszer-káosz és nyughatatlan-ság a Nyugat világnézeti szótforgácsolódásának jele és következménye. Ez azonban nem érinti a logika egységének kérdését. Leisegang azt mondja, hogy minden külön logika külön világnézetbe torkollik. De a gondolattörténet arra

¹ E. Spranger: *Der Sinn der Voraussetzungslosigkeit in den Geisteswissenschaften*. (Sitzungsberichte der preussischen Akademie der Wissenschaften Phil.-Hist. Klasse 1929, 1.) 1929.

² M. Bense: *Vom Wesen deutscher Denker; zwischen Kritik und Imperativ*. 1938. p. 145.

tanít, és a gondolkodás pszichológiája megerősíti, hogy legfőljebb fordítva van: a világnézet teremt magának megfelelő logikát (a logikát mint gondolatépítő stílust véve), éppúgy mint minden eszes gazember alkot magának házi filozófiát.

Ezzel azonban máris a személyi adottságok *egy második, mélyebben fekvő rétegének* küszöbéhez értünk. Ennek a mélyebb rétegnek létezését jelzi az az annyiszor és oly döbbenettel megállapított jelenség, hogy sokszor egymáshoz közelálló, nagyjából egyenlő műveltségű és társadalmi rétegű emberek is jelentős, sőt kevésbbé jelentős kérdésekben nem értik meg egymást; nemcsak, hanem ami az egyiknek szembeszökő, a másiknak érthetetlen; új eszmék és programok az egyik számára lobogó lelkesedés, a másiknak átok és képtelenség; ami az egyiknek mélységes böleség, a másiknak nevetség vagy ostobaság; sokszor végnélkül folynak a viták jóindulatú emberek közt is, és a végén ott vannak, ahol kezdtek. Ebben a rétegben születik meg aztán az a fölfogás, hogy a böleseletben, világnézetben, életkérdésekben, a szaktudományok alapkérdéseiben életre-halálra küzdő ellentétes rendszerek és irányok fönnállása szükségszerűség, reménytelen végzet: több, egymással szembenálló, egymásra visszavezethetetlen egyenlő értékű logika van; és mindenki a maga logikájával, a vele rokon típus szerint gondolkodik.

Megmutattuk, hogy a polilogizmus alaptétele tudományosan tarthatatlan. Tévedés, hogy több egyenlő értékű logika van. De akkor mi az oka azoknak a jelenségeknek, melyeknek magyarázatául megszületett a polilogizmus? Az igazi okot és így a *polilogizmus gyökerét*, úgy gondolom, éppen ebben a legmélyebb ismeretalanyi egzisztenciás rétegben kell keresni. Ezt persze nem olyan könnyű pontosan kielemezni és számbavenni, mint az előzőt, a személyi «priuszt». Itt végső karakterológiai adottságokkal van dolgunk, amelyek összefüggnek a konstitúcióval, a szellem-testi alkattal. Ugyanaz a gyökér ez, amelyre vissza kell vezetni azt a jelenséget, hogy az egyiknek játék a magasabb matematikai elgondolások elsajátítása, a másiknak ugyancsak magas értelmisége ellenére lehetetlen; az egyik számára döntők a metafizikai elméletek, másik legfőljebb önparancsra követi, de igazában nem vissz-

301.149

szé-
—

teszi
em-
má-
zési,
nek
enes
ges
szol-
den

jén,
telki
tja,
flus-
endi
ben.
an a
típus
zott.
roz-
ység-
helyet
ak az

ak is
léses
vanis
n lo-
legű
pusok
mód-
tnak
algál,
eroló-
állja

hangozza a lelke; az egyiknek természetes az egyenes jellem útja, a másiknak súlyos és maradék nélkül soha meg nem oldott föladat stb.

Ez a megállapítás még ebben az általánosságban sem merőben meddő valami a mi problematikánk számára. Hisz kimondja legalább azt, hogy azon a területen, ahol eleve egyiséget lehetne várni és ahol az ellentétek, meg-nem-értések sokfélesége és összevisszasága oly kínosan hat, ősadottságokkal is kerültünk szembe, nemesak erkölcsi hibákkal vagy szellemi elégtelenségekkel. Tehát minden szellemi mérkőzésnek és hódítani-akarásnak számolni kell ezekkel az egyéni ősadottságokkal is, és le kell mondania módszerei és érvelései mindenhatóságának hitéről. Az elemzés, érteni-akarás, okkeresés itt ősránitba ütközik, a további munkát hagyja abba!

Csakugyan hagyja abba? A böleselő kutatás ezt semmiféle területen nem teszi. Az az éltető eleme, hogy minden miértnek újra keresi a miértjét. Ha adottságokkal kerül szembe, azokat jellegzi, csoportosítja, vonatkoztatja, és azután iparkodik nagyobb összefüggésekbe állítani.

4. A problémaszövének ezen a pontján újra kopogtat a *típus-keresés* igénye, melyet Dilthey oly eredményesen idézett meg a szellemtudományi műhelybe. De más fekvésben, hogy úgy mondjuk. Itt már nem az objektívált szellem, pl. a világnézetek vagy böleseleti rendszerek típusairól van szó, hanem annak a lelki alkatnak, tehát elme-alkatnak is típusairól, melyek a típusos világnézetnek, böleseleti rendszereknek és tudományos alapirányoknak is építő típusai. Ezen a síkon a típus-keresés már nem a relativizmus kengyelfutója, mint Dilthey-nél, hanem itt a típusok magának a konkrét emberlétnek legmélyén meghúzódó és működő létmozzanatok, az alapjában egységes emberlét ősváltozatai.

Ismételten szembekerültünk azzal a ténnyel, hogy az egy logika dacára a változat-teremtő tárgyi és alanyi mozzanatok már a közvetlen adottság, a phaenomenon régiójában is viszonylag egységes típusokat alkotnak, aminők pl. Wechsler heroikus-etikus gondolkodója, a közönséges élet bonvivant-ja, de végelemzésben a herakleitosi, platonai, aristo-

telesi stb. típus is. Most arról van szó, hogy ennek a jelenségvilági típusnak — fenotípusnak mondja a karakterológia — megkeressük a gyökerét, a genotípusát.

Lehetne itt a típust olyan értelemben venni, mint teszi az a *karakterológiai tipológia*, mely minden egyes jellem-megnyilvánulást és jellemvonást úgy igyekszik tudományosan befogni, hogy egyszerűen tipizálja és beszél emlékezési, következtetési, mozgási, reakciós típusokról stb. Ezeknek száma légió és tudományos értékük a számukkal nincs egyenes arányban; érthető, ha a karakterológia nesztora, Klages egy rossz órájában azzal intézte el, hogy megfelelő ellenszolgáltatás fejében vállalkozik arra, hogy élete végéig minden héten szállít egy ilyen «tipológiát».

Ha azonban a típus eszméjét fölkeressük a szülőföldjén, a biológiában, akkor a típus nem egyszerűen egy test-lelki jelleg-megnyilvánulás vonalának néhány kitüntetett pontja, hanem élő valóság, melyet az jellemez, hogy egységes stílustörvény alá foglaltan tartalmaz annyi lét- és cselekvésrendi mozzanatot, melyek lehetővé teszik neki a valóság rendjében, az okok és okozatok, hatások és ellenhatások áramlásában a főnállást és érvényesülést. Ebben az értelemben a típus metafizikailag közbülső helyet foglal a faj és egyed között. Differenciáltabb, mint a faj; hisz annyi konkrét határozmánnyal rendelkezik, hogy át tudja lépni a lét- és tevékenységrend küszöbét; de még mindig csak annyival, hogy helyet hágy azoknak a variánsoknak és többleteknek, melyek az egy típuson belül is egyedeket jellegeznek meg.

A mi problémánk számára még ennek a tipológiának is csak akkor van jelentősége, ha nem egyszerűen a kérdéses tényállásnak ad hoc típusú való kinevezése. Ha ugyanis így járnánk el: világnézeti, böleseleti, végelemzésben logikai téren a jelenségi elemzés ilyen és ilyen sajátos jellegű alakulatokat mutat, és ennek az az oka, hogy ilyen őstípusok vannak, ez Molière Botesinálta doktorának volna a módszere: az ópium altat, mert altató ingredienciák vannak benne. A tipológia itt igazi magyarázatul csak akkor szolgál, ha más úton, és pedig épen az illetékes korrelációs karakterológiai eljárás útján a kutatás eljutott egy *tipológiához*, mely állja

a kritika és a tudományos termékenység lehrpróbáját, és a maga korrelációs rendszerébe erőltetés nélkül be tudja iktatni a polilogizmus jelenségeit is. Ebben az esetben és csakis ebben az esetben lehet experimentum crucis-ról beszélni, és akkor talán csak egy lépés választ el attól, hogy meg tudjuk adni a végső feleletet is.

Már most az utolsó emberöltő karakterológiai tevékenysége kétségtelenül legalább körvonalaiiban kidolgozott egy ilyen tipológiát, melynek az újabb kutatások és felfedezések során nem kellett folyton változtatni az egyszer megrajzolt alapvonalakat, és ezenkívül különféle oldalokról kiinduló munkálatoknak legalább ideális találkozáspontja; tehát az ellenpróbán is keresztülment. *Kretschmer és Jaensch tipológiáját* értem,¹ melynek alaptípusai Kretschmer ciklo- és szchizotim, Jaensch integrált és dezintegrált típusai. Bizonyos, hogy ezek nem merőben elméleti konstrukció pókhálóból vannak szöve, hanem köztünk járnak, és minduntalan találkozunk velük — akkor is, ha magunkba nézünk.

Mit mond már most ez a tipológia a polilogizmus kérdésében? Első tekintetre fölkinálkozik a gondolat, hogy a harmonizáló, valóságokkal számoló, ellentéteket tompító és áthidaló, tárgyakra irányuló és velük folyton számoló, egyensúlyozó és realizstikus ciklotim, illetőleg integrált típus ott áll az aristotelesi logika mögött; viszont a szchizotim és dezintegrált, aki önalkotta eszmevilágát hajlandó rádiktálni a valóságra és a maga belső hasadtságát antinomiák, ellentételezés és ellenmondás alakjában beleviszi elméleti problematikáiba is, ott működik a herakleitosi és hegeli dialektikusban és szolgáltatja a nem-aristotelesi logika kísérleteit. A logikának az a két alaplehetősége, melyeket elméleti meggondolás egyedül lehetségesnek mutat ki, így visszamatat a két alaptípusra, és Leisegang ezért talált a szövegértelmezés során voltaképpen két logikát, mert a szellemi nézésnek, gondolatszövének, kérdés-megfogásnak két alaptípusa van.

¹ Az alapvető művek: E. Kretschmer: *Körperbau u. Charakter*. 12. Aufl. 1936; E. R. Jaensch: *Grundformen menschlichen Seins*. 1929. Mindkettőből óriási irodalom fűződik.

Az egyetlen tüzetes kutatás, mely a mai pszichológia célkitűzésével és módszereivel részletmunkát végzett ezen a téren, szigorúan tapasztalati alapon két gondolkodásformát állapít meg; «az egyik a tárgyi gondolkodónak ész sugallta magatartása, a másik az élménytípusnak érzelem hordozta, szerves észjárása».¹ Látni való, hogy sok szál visz itt is a két karakterológiai alaptípushoz. Valószínűleg jóval beszédesebb eredményeket hozott volna ez a vizsgálat, ha nem szorítkozik alsórendű elmeteljesítmények vizsgálatára, és főként ha bőleseletileg szabatosan kidolgozott probléma-föltevessel indul neki munkájának. A tárgyszerű szakkutatás itt még a kezdet kezdetén van.

Nem akarom kizárni, hogy a kretschmeri és jaenschi tipológia még nagy rostáláson megy majd át. Az a vonatkoztatás, melynek körvonalai az imént oly közvetlenül fölkinálkoztak, a *részletekben* valószínűleg nem vihető keresztül egy dimenziós és egyértelmű műveletekkel. Bizonyos, hogy kemény munkának kell még folynia, míg ez a tipológia annyira megtisztul és annyira rugalmassá válik, hogy be tudja fogadni Pascal zseniális meglátását az «esprit de finesse» és «esprit de géométrie» alapvető ellentétéről,² amely mindenütt jelentkezik, ahol a mélyebbre hatoló szellemi állásfoglalás műveivel és problémáival kerülünk szembe. A dichologizmus problémájába azonban ez a Pascal-i tipológia közvetlenül nem világít bele. Nem lehet ugyanis egyértelmű vonatkozást megállapítani az esprit de géométrie és az aristotelesi logika között egyfelől, az esprit de finesse és a dialektikus típus között másfelől. Itt egyelőre az ötletek és sejtelmek világában jár maga a tudomány is; akkor is, amikor már a fenotipológiai síkon akarja végbevinni a két alaptípusra való vissza-

¹ G. Dieter: *Typische Denkformen in ihrer Beziehung zur Grundstruktur der Persönlichkeit*. (Zeitschrift für Psychologie und Physiologie der Sinnesorgane, Ergänzungsband 24.) 1934, p. 201.

² Pascal: *Pensées* I. Oeuvres de B. Pascal publiées suivant l'ordre chronologique par Léon Brunschvicg XII. 1921, p. 10. Értékes utalásokat ad a pascali tipológiának a font tárgyalt matematikai elvi harera való alkalmazására H. Poincaré: *Dernières Pensées* p. 143. ss.

vezetést egészen primitív elemekben; pl. amikor Leisegang minden tudományos eljárás ősmintáját az egyenesre vagy az önmagába visszatérő görbére, tehát ősgéometriai szemléletre akar visszavinni,¹ vagy Friedmann nagyarányú és nagytudományú tanulmányában a tudományok csoportjai és minden egyes tudomány történeti fázisai a *haptikus* és az *optikus* típusra mennek vissza, tehát végelemzésben a tapintási és a szemmel néző őstípusra.² Akinek volt személyes találkozása a mai európai szellemi életnek, a tudományos életnek is ziláltságával, töredékességével, szakadozottságával, nem veszi zokon ennek a sivatagnak vándorától, ha meg-megjelenik tikkadt lelke előtt az egységnek és létszerűségnek oázis-álma. És ki tudja, egy ilyen álom nem a valóságnak jövődőlővételezése-e?

Egyelőre azonban mégis csak álom. Annyit lehet mondani, hogy a polilogizmus típusos magyarázatának alap-gondolata nem más, mint egy ősi böleselő eszmélésnek új oldalról való támogatása.

Az ellentétesség, a *polaritás*, a makro- és mikrokoszmosznak egyaránt nagy építő és stílustörvénye. A pythagoreusok látták meg nyugaton elsőként, hogy a határtalan és határos, a páratlan és páros szám épít és jellemez minden létet; és már jóval előbb a Szentírás első lapjának írója előtt úgy bontakozott ki az alakuló világ, mint világosság és sötétség, alsó és felső vizek, víz és szárazföld, élettelen és élő, világ és ember, ember és Isten, földadat és mérkőzés, bukás és fölemelkedés kettősségének egysége. És Szent Ágoston kimondja: *Deus... ordinem saeculorum tamquam pulcherrimum carmen ex quibusdam quasi antithetis honestavit.*³ De ha a világalkotás nagy törvénye az egy valóságot az ellentétesség feszülési terébe állító polaritás, akkor nem meglepő, ha az antinomológia, az aporetika, melyben Aristoteles és Hegel találkoznak, ennek az egyetemes átfogó tény-

¹ Leisegang: *Denkformen*, p. 345, 348.

² H. Friedmann: *Die Welt der Formen*, System eines morphologischen Idealismus, 2. kiad. 1939. Hozzá F. Kuntze: *Der morphologische Idealismus*, Seine Grundlagen und seine Bedeutung, 1929.

³ Augustin: *De civitate Dei* XI, 18.

állásnak elméleti földolgozására az egyetlen tárgyszerű mód. S akkor új világításba kerül az a tipológia is, mely az egy emberfajt a biológiai kettősségen, férfi és nő típusán túl, két alaptípusra bontja, az egyensúlyozó és ellentételező, hasadásos típusra. Akkor aztán az az antinomizmus, mely végighasítja a rendszereket és irányokat föl egészen a logikáig, ahol az egy tiszta logika ténye dacára kísért a dichologizmus, voltaképpen nem más, mint ennek az egyetemes polaritásnak a tudomány régiójába való vetülete. De akkor föl sem merülhet, még az egzisztenciás síkon sem, a két egyenlőértékű probléma-megoldás lehetősége, a logikában sem; épügy mint férfi és nő, egyensúlyos és hasadásos jelleg nem két species, hanem egy emberfaj két kiadásban, a létalkotó polaritás egyik sarkának határozott hangsúlyozása, de a másiknak nem tagadása, sőt mint szükséges ellensúlynak és létezési föltételnek egyenest állítása.

Igy az emberlét legmélyebb gyökerén meg van ütve alkati határozottsággal és valósággal az a kettős hangzat, mely a mindenség uralkodó vezérmotívuma, és ezzel biztosítva van az ember tudományos hivatásának is lehető teljes megvalósítása. Az egyes teorétikus eshetik egyoldalúságba, és lehet kísértve az antitetikus világot antinomiákba szorítani és ellenmondásba marasztalni. Alapjellegénél fogva az egyik pólusra van hangolva és hajlandó a másikat nem látni és nem teljes tartalma szerint méltatni. De az ember az ellentétesség mindkét pólusának megfelelő méltatására magában hordja a hangoltságot és képességet, és így a létet meg tudja fogni teljes plaszticitásában, olyanformán, mint a *binokuláris látás* biztosítja a harmadik méretben való, plasztikus látást. Az alkattal járó félféles polaritás és szükségképes egyoldalúság elvi legyőzése az egyes számára kemény földadat, melynek megoldásában lemaradhat az eszményről, sőt még az útját is elvétheti. De a szellem és az ember nem vétheti el. És ebben a valóság hű értelmi leképezésére irányuló munkájában irányítója és őre az egy logika, mely egyoldalúságok és típusok fölött az *egy* igazságtartománynak *egy* törvénykódexe.

5. Összegezzünk. A mai logikai irodalom hemzseg az efféle kitételektől: a-logikus, pro(prae)-logikus, para-, meta-

hiper-logikus, panlogizmus. Kimutattuk, hogy *paralogika* nincs; mintha t. i. volna az aristotelesi logika mellett a logikum síkján még más vele egyenlő értékű logika. Aziránt sem hagytunk kétséget, hogy amit aristotelesi logikának nevezünk, az nem «caput mortuum», hanem haladásra, kiigazításokra, kiegészítésre, elmélyítésre szoruló és képes tudomány. Van azonban paralogika bőven az alkalmazási területen, sőt itt dús vetése van az alogizmusoknak is. A tényleges emberi gondolkodás nem áll mindenestül az alkalmazott logika törvényei és normái alatt, épúgy mint a tényleges akarati állásfoglalás nem mindig igazodik az erkölcsi normákhoz, a társadalmi viselkedés a jogi normákhoz, az alakítás az esztétikai törvényekhez. Tehát *panlogizmus*nak akár Hegel, akár az új bécsi iskola értelmében nincs helye; annál kevésbé, mert a valóság elméleti megközelítésének más módjai is vannak, mint a tudományos, elméleti út. A szívnek is megvannak a szempontjai; a művészi intuición és megsejtés, a vallási megélés, a letkiismeret szava, a heroikus nekifogás is tud utat vágni a világban való eligazodás számára. Ilyen értelemben van egy tág terület, ahol nem a logika uralkodik; s ez ebben az értelemben para- és a-logicum. De nem a tudatos emberi állásfoglalástól független létrendekben! Mert minden lét-reláció leképezhető gondolatrelációba, és ezzel a logikum tartományába emelkedik. Ilyen értelemben *a-logicum* nincs, még azokban az emberi alkotásokban sem, melyeket nem a normatív logika sugalmazott. Ami van, az mind gondolatok, ismeretrelációk tárgya is; «ens et verum convertuntur».

Van-e pro-, illetőleg, amint nyelvileg helytelenül mondják: *prae-logicum* is? Az etnológusok, nyelvészek és filológusok hajlandók erre a kérdésre igennel felelni: van a művelődés vonalán egy pont, ahol az emberi alkotásokat nem a logika sugalmazza és irányítja, pl. a mítosz-, mese-alkotó tevékenységet. De itt már az elnevezés elárulja, hogy ennek az elméletnek szerzői a prélogikus állapotot úgy fogják föl mint az aristotelesi logika lépcsőfokát; tehát nem heterogén valaminek tekintik, hanem fejletlennek a kifejlődöttel szemben. S csakugyan elgondolható, hogy a logika szerinti gondolkodásra megvan a hivatottság és képesség, de hiányzanak a

feltételek, melyek mellett ebből a lehetőségéből valóság lesz. Gyermekek és primitívek egész lelki világán nyilván a képzelet és álomszerűség uralkodik; természetes, hogy ez rányomja bélyegét szellemi alkotásaikra is. Lévy-Bruhl, a prologika első hirdetője, is elismeri, hogy a primitívek «mentálisának megvannak a saját jellegzetes vonásai, de az nincsen más kép megépítve, mint a mienk».¹

Ami pedig a *metalogikát* illeti, láttuk, az ember számára a logika tartományát megalapozza egy tiszta léttartomány; a logikum ezen a síkon egy metalogikumra támaszkodik. De a böleselő elme itt nem állhat meg. A logika kérdésében sem akar lemondani a végső feleletnek legalább a reményéről. S ezért fölszabadító tettnek értékeli a logika atyjának, Aristotelesnek megállapítását, mely nyilván nem az eleáták befolyása nélkül keletkezett: A *λογικόν* végelemzésben egy *απολογικόν*-ban forrasoz, mely minden ízében és mozzanataiban logikum és ezért *πανλογικόν*. S ugyanezért a tiszta és alkalmazott logika és az összes lehetséges logikai alkalmazások teljes valósultsága és egysége, az antinomiák hiánytalan föloldása, *νόησις νοήσεων*. Meglepő egybehangzás ez egy még mélyebb és ünnepélyesebb nyitánnnyal: *Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος, καὶ ὁ λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ λόγος... πάντα δι, αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν ὃ γέγονεν* (Ján. 1.)

A magánvaló teljes és teljesült logikának a véges létgyűjtőleneséjén keresztül az emberi elmére vetett kis fénykorongja az *a logika*, melynek egyetlenségét vitatta értekezésünk. Kicsiny pont ez az irracionálék és logikátlanságok ójtszakájában. Időnként sajnálkozva néz le reá és a bölesélet önemésztődéseire a diadálról-diadalra haladó szaktudományok munkása, és megkísérti őt is, másokat az a gondolat: Érdeemes ezért a csekélységért, ezért az oldalt eső kis elméleti pozícióért annyi verejték és vér? De éppen ma inkább, mint bármikor, van a tudománynak oka rá, hogy az efféle kíséréssel szóba ne álljon.

Ma a *tudomány* is belesodródott abba a válságba, mely-

¹ J. Maritain-hez írt egy levelében ap. J. Maritain: *Quatre Essais sur l'Esprit*, p. X. s.

ben vonaglik az európai kultúra és emberiség. Ez a válság, mely a tudománynak hol az alapjait döngeti, hol a célkitűzését, minden más érdeket kizáró föltétlen igazságszolgálatát kérdőjelezi meg, sőt fenyegeti létében, hol a módszereit rostálja, megint tudatára hozza minden munkásának, mennyire filozófiával van magas feszültségre töltve minden szaktudomány — miként a politikai és társadalmi válságok religiosummal. Több mint kétezer éves páratlan szellemi aszkézis és munka hozzászoktatott minket, európai embereket, hogy a tudományban pártok, szenvedélyek fölött álló bírót, sorsok, sikerek, divatok, kudarcok és erőszakosságok fölött érintetlenül ragyogó eszményt tiszteljünk. Ha most ide is betört széles területen a bizonytalanság, bizalmatlanság, alkonyhangulat, akkor az elmerülni és lemondani nem akarónak tekintete egészen új megbecsüléssel és reménnyel köt ki annál a kis fénykorongnál, mely a *logikának otthona*. Kicsiny terület, és mégis archimedesi pont; nem arra, hogy a tudomány világát kiemelje a sarkaiból, hanem hogy visszazökkentse a sarkaiba. Kevés szó; de az egyetlen nyelv, melyen ebben a bábéli zavarban megérthetik egymást, kik az igazságot keresik. Szerény okmány; de elég arra, hogy a veszélybe került *respublica artium et literarum*-nak Magna chartája legyen belőle.

Egy bizonyos: A logika sorsa a tudomány sorsa, és a tudomány sorsa az európai kultúra sorsa. Ha van logika és pedig *egy*, miként az igazság egy, akkor remény ellenére is van remény arra, hogy lesz még egyszer ünnepe az igazságnak ezen a veszni indult szülőföldjén.

TARTALOMMUTATÓ.

	Lap
A polilogizmus genezise és jelentősége	3
A logika egységének igazolása	23
A polilogizmus bírálata	35
A több logika értelme és gyökerei	68

1149

7. Tomcsányi Móric: Rendészet — közigazgatás — bírói jogvédelem. — 8. Br. Brandenstein Béla: A cselekvés elméletéről. — 9. Bartók György: Az eszmesz filozófiai vizsgálata. — 10. Kenéz Béla: Európa földbirtokpolitikája a háború előtt és után. — 11. Finkey Ferenc: A hörtönügy haladása az utolsó száz év alatt. — 12. Angyal Pál: A közigazgatásellenesség büntetőjogi értékelése.

IV. kötet. (1931—1936). 1—15. szám.

1. Balás Károly: Ár-adók és residuum-adók. — 2. Illés József: A Quadripartitum közjogi interpolációi. — 3. Kornis Gyula: Az államcélok elmélete és a kultúrpolitika. — 4. Kornis Gyula: Neveléstörténet és szellemtörténet. — 5. Finkey Ferenc: Adatok a büntettek jellemcsoportjainak megállapításához. — 6. Tóth Lajos: Az abszolút és relatív jogok. — 7. Polner Ödön: A Mária Terézia-rend közjogi jellege. — 8. Fodor Ferenc: A Jászság demográfiája a XVII. században. — 9. Bartók György: A szellemsz filozófiai vizsgálata. — 10. vitéz Moór Gyula: A természetjog problémája. — 11. Mattyasovszky Miklós: Természettudomány, mezőgazdasági tudomány, agrárpolitika. — 12. Bartók György: A metafizika célja és útjai. — 13. Surányi-Unger Tivadar: Gazdasági rugalmasság és változékonyság. — 14. Bartók György: A lét bölseleti problémája. — 15. Holub József: Néhány kérdés a leánynegyed köréből.

V. kötet. (1937—). 1—4. szám.

1. Finkey Ferenc: Jelszavak harca a büntetőtvénykönyvek revíziója körül. — 2. vitéz Moór Gyula: A jogrendszer tagozódásának problémája. — 3. Bartók György: Ösztön. Tudat. Öntudat. — 4. Irk Albert: A büntetőjog racionális és irracionális elemei. — 5. Irk Albert: Schopenhauer jogfilozófiája. — 6. Schütz Antal: Logikák és logika.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

Phil
0-224

ÉRTEKEZÉSEK

A FILOZÓFIAI ÉS TÁRSADALMI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL
A M. TUD. AKADEMIA II. OSZTÁLYÁNAK RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

Dr. LUKINICH IMRE

OSZTÁLYTITKÁR

V. KÖTET — 7. SZÁM

AZ ALANYI MAGÁNJOG ÉS A PERJOG

ÍRTA

NIZSALOVSKY ENDRE

LEV. TAG

Felolvasva a II. osztály 1941. február 10-i ülésén.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA KIADÁSA

1 9 4 2